

PREKYBA LIETUVOJE VIEŠPATAUJANT NACIAMS

Justinas Braslauskas

Doktorantas

Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedra

Tel. 68-72-86

Lietuvos prekybos organizavimas ir būklė nacių okupacijos metais išsamiau netyrinėta. Istorikų ir ekonomistų veikaluose¹ daugelis nacių vykdytos ūkinės politikos aspektų arba visai apeinami, arba pateikiami paviršutiniškai. Ypač ryšku tai, kad buvo tyrinėjami vien neigiami nacių politikos Lietuvos prekybos srityje reiškiniai ir visiškai nutylimi lietuvių administracijos pareigūnų pozityvūs darbai. Ypač kritiškai vertintina istoriografijoje pateikiama Lietuvos prekybos statistinė analizė: dauguma statistinių duomenų paimti iš menkaverčių ir abejotinių šaltinių, visiškai ignoruojama oficialioji statistika. Šiame straipsnyje, remdamiesi okupantų oficialiąja statistika ir kitais šaltiniais, bandysime atidžiau ir objektyviau pažvelgti į tyrinėjama problemą.

1. Nuosavybės santykiai. Prekybos pajungimas okupantų tikslams

Jau pirmomis okupacijos dienomis vokiečiai ne tik areštavo visas žaliavas, prekes bei kitus

gaminus nepriklausomai nuo to, ar jie buvo laikomi valstybinėse, kooperatinėse ar privačiose prekybos ir pramonės įmonėse bei sandėliuose², bet kartu nedelsdami stengėsi perimti į savo rankas ir pačias prekybos bei pramonės įmones, pamažu išstumdami iš visų ūkio šakų vietinius gyventojus. Ostlando reichskomisaras H. Lohse 1941 m. rugpjūčio 19 d. potvarkiu nustatė, kad visas Ostlande esantis valstybinis ir visuomeninis judamas ir nejudamas turtas (kartu su visomis teisėmis ir interesais) pagal 1941 m. birželio 20 d. būklę konfiskuojamas ir perduodamas vokiečių civilinei valdžiai³. Taigi nacių okupacinė valdžia konfiskavo ir pavertė Reicho nuosavybe didmeninės prekybos (išskyrus kooperatines) ir stambesnes mažmeninės prekybos įmones. Jos žinioje taip pat atsidūrė visos bolševikų valdžios nacionalizuotos prekybos įmonės, kurių metinė apyvarta nacionalizavimo metu sudarė 150 tūkst. ir daugiau litų⁴. Visam šiam konfiskuotam turtui bei pavienėms įmonėms valdyti reichskomisaras H. Lohse's 1941 m. spalio 24 d. įsakymu buvo įsteigta vadinamoji patikėtinių administracija, t. y. prekybos, pramonės įmonėms ir kitam turtui valdyti buvo ski-

¹ Lietuvos TSR istorija. T. 4. Vilnius, 1975. 366 p.; Misiūnas R., Taagepera R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980. Vilnius, 1992. 342 p.; Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas. Vilnius, 1969. 295 p.; Bunkus A. Lietuvos ekonomika okupacijos metais // Hitlerinė okupacija Lietuvoje. Vilnius, 1961, p. 183–220; Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944. Vilnius, 1996. 399 p.; Grėška J. Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos. Vilnius, 1993. 79 p.; Meškauskas K. Lietuvos ūkis 1940–1990. Vilnius, 1994. 352 p.

² Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 174.

³ Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1941, Nr. 3, p. 33–36.

⁴ Grėška J. Lietuvos ūkio raida..., p. 36–37.

riami okupantų patikėtiniai, paprastai vokiečiai. Patikėtiniai privalėjo rūpintis turto bei įmonių apsauga, jų valdymu, bet negalėjo turto perduoti, likviduoti ar perleisti. Patikėtiniai buvo tiesiogiai pavaldūs apygardos komisariui, iš kurio gaudavo algas ir kuriam turėjo teikti įmonių pajamų ir išlaidų ataskaitas.

Po kelių okupacijos mėnesių dalį savo ūkinių funkcijų apygardų komisariai perleido vienai po kitos įsisteigusioms ir vis naujai besisteigiančioms vokiškoms bendrovėms, kurioms buvo pavedama perimti savo žinion įvairių ūkio šakų įmones kartu su visu tų įmonių turtu ir jų valdytoju – patikėtinium⁵. Antai skysto kuro prekybos monopolis buvo perduotas bendrovei „Ostland-Öl-Vertriebsgesellschaft“ („Ostlando naftos vartojimo bendrovė“), kurios skyrius Kaune perėmė ir „Lietūkio“ buvusį naftos skyrių⁶. Vokiečių bendrovei „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ („Rytų centrinė prekybos bendrovė“) buvo perduotos maisto pramonės įmonės – cukraus fabrikai, malūnai, alaus daryklos, skerdyklos ir t. t. Iš viso ji buvo perėmusi apie 300 Lietuvos įmonių, tarp jų akcinę bendrovę „Maistas“. Kartu jos žinioje buvo ir minėtų gaminių didmeninės prekybos organizacija. Vokiečių bendrovei „Ostland-Faser“ („Ostlando pluoštas“) atiteko tekstilės, trikotažo bei medžio apdirbimo gaminių didmeninė prekyba. Vokiečių bendrovė „Deutsche Ein-und Verkaufs-genossenschaft für Generalbezirk Litauen“ („Vokiečių pirkimo–pardavimo bendrovė“) perėmė buvusias valstybines prekybos įstaigas ir vietoje jų steigė krautuves, kurios aptarnavo vokiečių kolonistus ir civilinės administracijos pareigūnus. Jos centras buvo Kaune, o skyriai ir krautuvės – daugumoje Lietuvos apskričių miestų ir net kai kuriuose miesteliuose. Vokiečių bendrovė „Genossenschaftsverband „Ostland“ („Kooperatyvų sąjunga „Ostland“) ketino perimti savo žinion ir senas Lietuvos

kooperatines sąjungas – „Lietūki“ ir „Pienocentrą“; jas okupantai kol kas tik kontroliavo ir buvo paskyrę savo įgaliotinius. Visos minėtos bendrovės buvo pavaldžios Lietuvos generalkomisariui ir Ostlando reichskomisarui⁷.

Smulkios mažmeninės prekybos įmonės buvo reprivatizuojamos. Tačiau dauguma jų neatitiko okupantų keliamų reprivatizavimo sąlygų, todėl buvo uždarytos arba perduotos vokiečių kolonistams. Be to, daug prekybos įmonių, kurių savininkai buvo okupantų suimti, nužudyti, išvežti į Vokietiją ar šiaip palikę savo įmones be šeimininkų, buvo uždaryta arba perduota vokiečių bendrovėms, kolonistams ar vietiniams gyventojams. Pradėjus privatizuoti kai kurias mažmeninės prekybos įmones, kūrėsi naujos privačios smulkios įmonės. Dėl to 1942 m. jau buvo gana daug privačių prekybos įmonių. Visame mažmeninės prekybos tinkle privačių įmonių lyginamoji dalis 1942 m. pabaigoje sudarė 55 proc., 1943 m. pabaigoje – 51 proc.⁸ Kaip matome, okupacijos pabaigoje privačių mažmeninės prekybos įmonių skaičius šiek tiek sumažėjo, tačiau vis vien sudarė daugiau kaip pusę visų mažmeninės prekybos įmonių skaičiaus. Sumažėjimas aiškinamas tuo, kad dalis įmonių pačios užsidarė dėl prekių trūkumo, didelių mokesčių, transporto sunkumų ir kitų priežasčių. Sumažėjo ne tik privačių įmonių, tačiau ir bendras visų mažmeninės prekybos įmonių skaičius. Antai 1940 m. pabaigoje krašte buvo 4930 mažmeninės prekybos įmonių (įskaitant ir viešojo maitinimo įmones)⁹, o nacių okupacijos laikotarpiu (1943 m. pabaigoje) Lietuvoje (įskaitant ir 1942 m. bandžio 1 d. prie Lietuvos prijungtas kai kurias Baltarusijos sritis, tačiau, kaip ir 1940 m., be Klaipėdos krašto), pačių okupan-

⁷ Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 175–176.

⁸ Apskaičiuota remiantis: Statistische Berichte für das Ostland, Riga, 1943, Nr. 11/12, p. 373; 1944, [Nr. 5/6], p. 213.

⁹ Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis: Statistinių duomenų rinkinys. Vilnius, 1960, p. 268–269.

⁵ Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 174–175.

⁶ Bunkus A. Lietuvos ekonomika..., p. 210.

tų pateiktais duomenimis, iš viso buvo 3700 mažmeninės prekybos parduotuvių ir viešojo maitinimo įmonių (žr. 1 lentelę). Vadinas, nacių okupacijos laikotarpiu mažmeninės prekybos įmonių buvo 25 proc. mažiau negu 1940 metais. Tiesa, nemažai kaltės dėl to tenka sovietmečiui, kai negalėdamas pakelti įvairių prekybos suvaržymų likvidavosi daug šios ūkio šakos įmonių.

Siekdami visiškai pajungti Lietuvos prekybą savo tikslams, okupantai uždraudė vietinėms ūkinėms organizacijoms savarankiškai išvežti prekes į Vokietiją ir kitus Europos kraštus ar ką nors iš ten įsivežti. Apie prekių išvežimo iš Lietuvos ar įvežimo į ją reikalingumą sprendė tik Reicho centrinės įstaigos ir Ostlando vokiečių okupacinės civilinės administracijos vadovybė. Ostlando reichskomisaras H. Lohse 1941 m. lapkričio 7 d. išleido „Potvarkį dėl prekių judėjimo Rytų Krašte“, kuriuo nustatė, kad „įvežamųjų ir išvežamųjų prekių apdėjimas mokesciais, taip pat ūkiškas visų rūšių prekių tvarkymas“ Ostlando teritorijoje priklauso reichskomisarui pavaldžios Prekių judėjimo įstaigos kompetencijai (šios įstaigos būstinė buvo Rygoje). Įmonės, ketinusios įsivežti arba išvežti prekes į Vokietiją ar kitas vokiečių užimtas užsienio sritis, privalėjo gauti šios įstaigos leidimą. Potvarkio § 4 skelbė: „Ūkiškam tvarkymui Prekių judėjimo įstaiga gali leisti bendrus ar atskiriems atvejams pritaikytus įsakymus ar uždraudimus, ypatingai kiek tai liečia prekių įsigijimą, transportą, sukrovimą sandėliuose, sunaudojimą, perdirbimą ir paskirstymą, o taip pat užsakymų įvykdymą“¹⁰. Vadovaujantis šiuo potvarkiu Lietuvoje, kaip ir kitose Ostlando generalinėse srityse, buvo įsteigta Tiekimo ir paskirstymo įstaiga, pavaldi generalkomisarui. Jos būstinė buvo Kaune. Tiekimo ir paskirstymo įstaiga turėjo tokią pat kompetenciją kaip ir Prekių judėjimo įstaiga, tik jos veikla apsiribojo Lietuvos generalinės srities teritorija. Prekių ju-

dėjimo įstaiga bei Tiekimo ir paskirstymo įstaiga savo veikimo srityje galėjo pavesti valdžios organams ir ūkinėms organizacijoms atlikti kai kuriuos uždavinius. Pavyzdžiui, jos turėjo teisę visais būdais kontroliuoti ūkio įmones: patikrinti jų tvarkomas knygas, siunčiamus bei gaunamus raštus ir pan. Minėtų įstaigų įkūrimo tikslas – organizuotai išvežti iš užgrobtų teritorijų įvairias materialines gėrybes bei kiek įmanoma sumažinti prekių įvežimą į jas iš Vokietijos¹¹.

2. Didmeninė ir mažmeninė prekyba

Kurį laiką stambesnių Lietuvos miestų gyventojus skurdžiomis prekių normomis aprūpindavo dar sovietiniais laikais veikusios valstybinės Maisto gaminių ir Pramoninių gaminių prekybos valdybos (Maistprekyba ir Pramprekyba)¹². Antai 1942 m. kovo mėn. duomenimis, Kauno Valstybinė maisto gaminių prekyba įvairiose miesto vietose turėjo 64 parduotuves, kuriose dirbo per 400 tarnautojų. Visos šios parduotuvės aptarnavo apie 80 tūkst. kauniečių, t. y. per 2/3 Kauno gyventojų¹³. Nuo 1943 m. pradžios Maistprekyba ir Pramprekyba buvo panaikintos ir jų vietoje įsteigta speciali organizacija – Vyriausioji Lietuvos miestų prekybos valdyba (Hauptverwaltung der Stadthandelsbetriebe in Litauen)¹⁴. Jos skyriams buvo pavesta aprūpinti įvairiomis prekėmis (gerokai didesnėmis normomis) Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio ir Ukmergės miestuose buvusius okupantus, taip pat šių miestų vietinius civilius gyventojus (skurdžiomis maisto produktų bei pramoninių prekių normomis). Prie Vyriausiosios Lietuvos miestų prekybos valdybos buvo sudarytos urmo kontoros (bazės), kurios ap-

¹¹ Ten pat, p. 122–123; 1941, Nr. 12, p. 195.

¹² Perorganizuojama miestų prekyba // Ateitis. 1943, sausio 25, Nr. 19.

¹³ *Vt-kus A.* 80 000 kauniečių naudojasi Valst. Kauno maisto gaminių prekybos patarnavimu // [Laisvė. 1942, kovo 6, Nr. 55 (216).

¹⁴ Perorganizuojama miestų prekyba // Ateitis. 1943, sausio 25, Nr. 19.

¹⁰ Amtsblatt des Generalkommissars in Kaun. 1941, Nr. 8, p. 122.

tarnaudavo visų miestų valstybines prekybos. Pavyzdžiui, 1943 m. pradžios duomenimis, Kauno miesto prekyba turėjo 6 urmo kontoras: 2 maisto prekių ir 4 pramoninių gaminių. Be to, ji dar turėjo 75 parduotuves, iš kurių 48 – maisto gaminių ir 27 – pramoninių prekių, kaip antai: avalynės, galanterijos, manufaktūros, geležies ir t. t. Dalis maisto parduotuvių buvo skirtos lietuvių savaizgos dalinių ir policijos šeimų aprūpinimui. Visose Kauno miesto prekybos krautuvėse tuo pat metu dirbo apie 550 įvairių tarnautojų¹⁵. Mažesnių miestų, miestelių ir apskričių gyventojus normuotais maisto produktais bei pramoninėmis prekėmis turėjo aprūpinti žemės ūkio bei vartotojų kooperatyvai ir privatūs prekybininkai. Įvairių prekių ir maisto produktų normavimu gyventojams turėjo rūpintis savivaldybių maitinimo ir ūkio skyriai¹⁶.

Analogišką paskirtį turėjo ir vartotojų kooperatyvai bei privačios prekybos įmonės. Pavyzdžiui, Kauno miesto vartotojų kooperatyvas „Parama“ ir Vilniaus „Rūta“ kartu su šių miestų valstybinėmis prekybomis turėjo paskirstyti normuotas ir nenormuotas prekes pagal maisto korteles, leidimus ar tiesiog už markes. Antai 1942 m. liepos duomenimis, apie 55 tūkst. kauniečių 34 „Paramos“ maisto krautuvėse buvo aprūpinami duona, kepama moderniausios „Paramos“ kepyklos ne tik Lietuvoje, bet ir visame Pabaltijyje, taip pat kitais maisto gaminiais: miltais, kruopomis, cukrumi, druska ir t. t. Per parą „Parama“ duonos parduodavo apie 25 tonas. Be to, baltą duoną „Paramos“ kepykla kasdien kepė Vermachtui. Be maisto gaminių krautuvių ir kepyklos, „Parama“ tuo pat metu turėjo 4 geležies, 4 galanterijos, 2 manufaktūros, 2 elektromechanikos, 1 baldų ir 1 avalynės krautuvę, iš viso 14 pramoninių prekių krautuvių¹⁷. Palyginti su anks-

tesniu laikotarpiu, „Paramos“ krautuvių skaičius nacių okupacijos metais sumažėjo. Antai 1941 m. liepos duomenimis, Kaune veikė visos 42 „Paramos“ maisto krautuvės, 18 iš 39 pramoninių prekių krautuvių, o 21-oje pramoninių prekių parduotuvėje tuo metu buvo atliekama inventorizacija¹⁸.

Vokiečių okupacijos metais „Paramos“ žinioje taip pat buvo dar šešios gamybos įmonės: avalynės fabrikas, skrybėlių ir skėčių dirbtuvė, vaikų drabužėlių ir baltinių siuvykla, mezginių dirbtuvė, basoninių dirbinių dirbtuvė ir kosmetikos laboratorija. Skrybėlių ir skėčių dirbtuvė, taip pat kosmetikos laboratorija vertėsi iš seniau sukaupytų žaliavų. Dauguma jų pagamintų prekių buvo nenormuojamos. Kitos gamybinės „Paramos“ įmonės buvo žaliavų stygių. Vaikų drabužėlių ir baltinių siuvykla, mezginių ir basoninių dirbinių dirbtuvės dirbo daugiausia pagal užsakymus iš kliento medžiagos. Ką gamybinės „Paramos“ įmonės pagamindavo, tą jos krautuvės išleisdavo į rinką¹⁹. Darbuotojų skaičius gamybinėse „Paramos“ įmonėse, 1941 m. liepos duomenimis, sudarė apie 350, prekybinį darbą „Paramoje“ tuo metu dirbo 629 žmonės²⁰. 1942 m. liepą „Paramos“ pramoninių prekių krautuvėse dirbo jau tik apie 50, o maisto gaminių – apie 130 darbuotojų²¹.

Vilniaus vartotojų kooperatyvui „Rūta“ nuo 1942 m. vasaros taip pat buvo pavesta paskirstyti Vilniaus gyventojams maisto produktus ir kai kurias pramonines prekes. „Rūta“ perėmė buvusios valstybinės maistprekybos įmonės ir, 1942 m. pabaigos duomenimis, turėjo 127 maisto produktų parduotuves, 2 manufaktūros, 4 galanterijos, 1 indų ir elektros reikmenų, 2 kosmetikos, 2 dažų ir tapetų, 1 batų, 1 geležies

¹⁸ Paramoje smarkiu tempu dirbama // [Laisvę. 1941, liepos 29, Nr. 31.

¹⁹ 55 000 kauniečių maisto produktais aprūpina „Paramos“ krautuvėse // [Laisvę. 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).

²⁰ Paramoje smarkiu tempu dirbama // [Laisvę. 1941, liepos 29, Nr. 31.

²¹ 55 000 kauniečių maisto produktais aprūpina „Paramos“ krautuvėse // [Laisvę. 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 248.

¹⁷ 55 000 kauniečių maisto produktais aprūpina „Paramos“ krautuvėse // [Laisvę. 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).

parduotuves²², kurios aptarnavo apie 150 tūkst. Vilniaus gyventojų. Jos žinioje taip pat buvo 13 kepyklų, centrinis sandėlis provincijos skyriams, centrinis sandėlis Vilniaus miesto krautuvėms, manufaktūros ir galanterijos bazė. Iš minėtų prekybos įmonių „Rūta“ turėjo 9 specialias krautuves: Vokietijos piliečiams, policijai ir savisaugos daliniams, mokytojams, universiteto darbuotojams ir t. t. Šią daugybę vartotojų aptarnavo apie 1500 „Rūtos“ darbuotojų. Visus produktus ir medžiagas „Rūta“ gaudavo iš daugybės šaltinių: „Lietūkio“, „Pienocentro“, „Maisyto“, „Sodybos“, „Miltų paskirstymo punkto“, malūnų, fabrikų ir kt. pagal Vilniaus miesto maitinimo ir ūkio skyriaus duodamus leidimus²³.

Įvairiomis ūkinėmis prekėmis, kaip antai žemės ūkio ir namų ūkio remonto reikmenimis, vartotojai daugiausia buvo aprūpinami per „Lietūkį“, tiksliau – per jo Geležies ir statybinių medžiagų skyrių. Antai nuo 1941 m. birželio 26 d. iki tų pačių metų gruodžio 31 d. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams (didmeninėms įmonėms), taip pat vietiniams kooperatyvams (mažmeninėms įmonėms) buvo paskirstyta šių prekių: įvairios geležies – 184 t, cinkuotų kibirų – 39,9 tūkst. vnt., vinių ir vielos – 263 t, noragų ir verstuvų – 80 t, kastuvų ir kirvių – 9 t, pasagų, pasaginių vinių ir gripų – 176 t, ketaus gaminių – 29 t; taip pat buvo paskirstyta ir kitų panašaus pobūdžio smulkių prekių pardavimo kainomis už 84 tūkst. reichsmarkių. Iš viso per minėtą laikotarpį „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskirstyta prekių pardavimo kainomis tik už 350 tūkst. reichsmarkių. Beje, prekės 1941 m. buvo gautos beveik išimtinai iš vietinės pramonės įmonių, kadangi „Lietūkis“ nuo nacių ir sovietų karo pradžios neturėjo teisės tiesiogiai užsakyti ir įsivežti prekių iš Reicho bei vokiečių užimtų sričių. Šias funkcijas perėmė 1941 m. antroje pusėje iš-

steigusi „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ („Rytų centrinė prekybos bendrovė“). Tačiau šios bendrovės darbas iš pradžių buvo nesėkmingas, todėl 1941 m. „Lietūkis“ iš jos prekių negavo.

1942 m. „Lietūkis“, tarpininkaujant „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir kitoms vokiečių firmoms, taip pat tiesiogiai pagal išduotus leidimus jau siek tiek minėto pobūdžio prekių gavo ir iš Reicho bei kitų vokiečių užimtų sričių. Pasagų gauta 58,2 t (28,5 per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir 29,7 t per Tiekimo ir paskirstymo įstaigą), noragų ir verstuvų – 13 t (per Tiekimo ir paskirstymo įstaigą), stiklo langams – 16 tūkst. m² (per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“), skardos – 22 t (per „Ost Eienhandelsgesellschaft“ („Rytų geležies prekybos bendrovė“), grandinių – 29 t (per „Ost Eienhandelsgesellschaft“), dalgių – 60 tūkst. vnt. (per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“). Iš viso iš Reicho ir vokiečių užimtų sričių pardavimo kainomis 1942 m. buvo gauta prekių, kurių vertė 496 tūkst. reichsmarkių. Tačiau ir 1942 m. „Lietūkis“ daugiau prekių gavo iš vietos fabrikų negu iš užsienio. Gauta šių svarbesnių vietos pramonės prekių: įvairios geležies – 123 t, stiklo langams – 33 tūkst. m², pasagų – 85 t, noragų ir verstuvų – 103 t, kibirų – 41 tūkst. vnt. Iš viso iš vietos pramonės „Lietūkis“ tais metais pardavimo kainomis gavo prekių, kurių vertė 855 tūkst. reichsmarkių. Iš gautų gaminių, taip pat jų atsargų „Lietūkis“ per 1942 m. savo skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskyręs šių svarbesnių prekių: įvairios geležies – 170 t, kibirų – 37,9 tūkst. vnt., vinių ir vielos – 114 t, noragų ir verstuvų – 153 t, kastuvų ir kirvių – 5 t, pasagų, pasaginių vinių ir gripų – 115 t, ketaus gaminių – 67 t. Įvairių kitų smulkių šio pobūdžio prekių pardavimo kainomis buvo paskirstyta už 440 tūkst. reichsmarkių. Iš viso per 1942 m. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstytos prekės pardavimo kainomis sudarė 808 tūkst. reichsmarkių. Įskaitant ir gaminius vokiečių kariuomenei,

²² Krienas A. Vilniaus „Rūtos“ epopėja // [Laisvę. 1942, gruod. 24, Nr. 301 (462).

²³ Ten pat.

įvairioms įstaigoms ir vartotojams, iš viso per 1942 m. „Lietūkis“ pardavė šio pobūdžio prekių už 1,28 mln. reichsmarkių.

1943 m. „Lietūkis“ prekių iš užsienio gavo dar daugiau nei 1942 m., tačiau jo duoti „Zentralhandels-gesellschaft Ost“ ir kitoms vokiečių firmoms užsakymai vis vien tebuvo tik labai mažai tenkinami, nors pastarosios tais metais ir dėjo daugiau pastangų parūpinti prekių. Prie to prisidėjo ir žemės ūkio produktų gamintojų premijavimo sistema: pažadams ištesėti prireikė daugiau prekių, negu iki tol buvo tiekama. Nuo 1943 m. sausio 1 d. iki tų pačių metų lapkričio 1 d. „Lietūkis“ iš vietos fabrikų ir užsienio gavo prekių pardavimo kainomis už 1,95 mln. reichsmarkių. Iš svarbesnių prekių buvo gauta ir „Lietūkio“ skyriams bei rajoniniams kooperatyvams paskirstyta: pasagų – 288,1 tūkst. vnt., pasaginių vinių – 28,7 t, gripų – 930,3 tūkst. vnt., dalgiių – 73,4 tūkst. vnt., vinių – 188,8 t, akėtvirbalių – 44 t, peilių cukriniams runkeliams – 80,2 tūkst. vnt., kastuvų – 43,7 tūkst. vnt., kibirų – 32,4 tūkst. vnt., įvairios geležies – 538 t, noragų ir verstuvių – 24,4 t. Iš viso nuo 1943 m. sausio 1 d. iki tų pačių metų gruodžio 31 d. „Lietūkis“ pardavimo kainomis pardavė panašaus pobūdžio prekių už 2,02 mln. reichsmarkių.

Beje, 1943 m. „Lietūkis“ per „Zentralhandels-gesellschaft Ost“ buvo gavęs ne tik Vokietijos ir vokiečių užimtų sričių prekių, bet ir švediškų bei vengriškų. Antai tais metais „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskirstyta: dviražių šakių šienui – 6,9 tūkst. vnt., keturažių šakių sodui – 0,9 tūkst. vnt., keturažių šakių mėšlui – 1,3 tūkst. vnt., kirvių – 22,7 tūkst. vnt., kastuvų – 16,3 tūkst. vnt., geležinių grėblių – 13,8 tūkst. vnt., rankinių pjūklų – 5,6 tūkst. vnt., skerspjuiklių – 3,4 tūkst. vnt., pakabinamų spynų – 1,7 tūkst. tuzinų, kaltų – 1,3 tūkst. tuzinų, replių – 0,3 tūkst. tuzinų, keptuvių – 5,8 tūkst. vnt., švediškų dalgiių – 17 tūkst. vnt., lygintuvų – 1,2 tūkst. vnt. Visos šios švediškos ir vengriškos prekės, iš-

skyrus dalgius ir lygintuvus, buvo geros ir noriai perkamos²⁴.

Didmeninėje prekyboje daug reikšmės aprūpinant vartotojus javų gaminiais, iš jų ir duona, turėjo Valstybinis malūnų ir kepyklų trestas, kuris, kaip atskiras ūkinis vienetas, buvo įsteigtas dar sovietų valdymo laikotarpiu – 1941 m. balandį. Šis trestas jungė didesniuosis nacionalizuotus prekybinius malūnus ir kai kurias kepyklas, taip pat prie malūnų buvusias pagalbines įmones – lentpjūves, elektrines, karšyklas, velyklas. Iš viso trestui buvo pavaldūs 53 malūnai ir 15 kepyklų: 14 Kaune ir 1 Šiauliuose. Ne visų kepyklų būklė buvo gera, todėl kai kurias iš jų teko uždaryti. Pavyzdžiui, kaip visiškai netinkamos buvo uždarytos penkios Kauno kepyklos. Dėl karo sąlygų panaikinus laisvą prekybą maisto gaminiais ir sunormavus jų suvartojimą, Valstybinis malūnų ir kepyklų trestas buvo įpareigotas aprūpinti visos Lietuvos miestų ir miestelių, taip pat produktų negaminančius arba nepakankamai gaminančius (turinčius iki 2 ha žemės) kaimų civilius gyventojus normuotais malūnų gaminiais, įeinančiais į normuotą maisto davinį, būtent: ruginiais miltais (kai kur duona), kvietiniais miltais ir miežinėmis kruopomis ar gruce, o vaikus – manų kruopomis. Tresto kepyklos iš dalies aprūpindavo duona didžiausių miestų – Kauno bei Šiaulių gyventojus. Be to, trestas buvo įpareigotas tam tikrą malūnų gaminių dalį tiekti kariuomenei.

Vis dėlto nacių okupacijos metais, eksploatuojant tresto malūnus, susidurta su nemažais sunkumais. Dauguma tresto malūnų buvo didesniuose centruose – Kaune, Vilniuje, Panevėžyje, Prienuose, Kėdainiuose, Biržuose, o kai kuriose vietovėse, pavyzdžiui, Utenos, Zarasų, Telšių, Lazdijų ir Kauno apskrityse, bei visame Vilniaus krašte tresto malūnų visiškai nebuvo. Kadangi trūko transporto, tresto ma-

²⁴ 1943 12 01 „Lietūkio“ Geležies ir statybinių medžiagų skyriaus prancšimas // LCVA. F. 599, ap. 6, b. 385, l. 8–10.

lūnuose pagamintus gaminius nebuvo įmano-
ma paskirstyti visai Lietuvos teritorijai. Atsi-
žvelgiant į tai ir pritarus generalkomisariatui, į
civilių gyventojų aprūpinimo malūnų gaminiais
planą buvo įtraukta dar 117 kitų žinybų – savi-
valdybių, kooperatinių ir privačių – pajėgesnių
malūnų. Šių malūnų gamybą visiškai kontroliavo
trestas, bet jų savininkų nuosavybės ir
naudojimosi teisės nebuvo pažeistos. Šitaip bu-
vo sudarytas pakenčiamas malūnų tinklas, lei-
dęs trestui atlikti jam pavestus uždavinius.

Remdamasis iš apskričių gautomis žiniomis
apie aprūpinamų gyventojų skaičių ir Maitini-
mo valdybos nustatytais produktų normomis,
trestas sudarydavo malimo planus, ku-
riuose buvo nurodoma, kuris malūnas, kokių
gaminų ir kiek kuriam miestui ar valsčiui pri-
valo pagaminti ir parduoti. Malūnai savo ga-
minius parduodavo tų vietovių, kurioms ga-
miniai gaminami, kooperatyvų ar privačių
prekybininkų parduotuvėms, o šios malūnų ga-
miniais aprūpindavo vietos gyventojus pagal
maisto korteles. Kadangi gyventojų aprūpini-
mo maisto produktais kontrolė buvo pavesta
miestų ir apskričių maitinimo ir ūkio įstaigoms
ar skyriams, tai kooperatyvų ir privačių pre-
kybininkų parduotuvės malūnų gaminius galė-
jo pirkti iš malūnų tik pagal šių įstaigų ar sky-
rių duotus leidimus²⁵.

Okupacijos metais viešojo maitinimo įmonės
daugiausia aptarnavo vokiečių armijos karininkus,
okupacinių įstaigų valdininkus, policininkus ir
kitus pareigūnus. Daug reikšmės organi-
zuotam viešajam maitinimui turėjo „Valgis“, kurį
dar 1938 m. lapkričio 24 d. Kaune akcinės ben-
drovės pavidalu buvo įsteigusios lietuviškos eko-
nominės organizacijos – „Pienocentras“, „Maisy-
tas“, „Sodyba“ ir „Parama“²⁶. Šios bendrovės
tikslas – Kaune ir didesniuose Lietuvos mies-

tuose steigti pavyzdines valgyklas, užkandines,
svetaines, barus, kavines. Kartu siekta reguliuoti
patiekalų kainas bei kelti viešojo maitinimo įmo-
nių kultūrą. Tačiau visus šiuos „Valgio“ užmo-
jus ir įpusėtą darbą nutraukė sovietmetis. So-
vietų valdžia atleido „Valgio“ vadovus ir
patarnautojus, o jų vieton priėmė nepatyrusius
asmenis. Tiesa, sovietai nemaža nacionalizuotų
privačių įmonių priskyrė „Valgiui“, ta-
čiau daugelis jų anksčiau buvo labai blogai
tvarkomos ir visuomenėje neturėjo gero var-
do. Taip sovietmečiu buvo sugriautas geras
„Valgio“ įmonių įvaizdis ir pasitikėjimas jomis.
Maža to, nacionalizuotas „Valgis“ buvo suskai-
dytas, o jo pagrindu įkurti Kauno ir Vilniaus
„Valgio“ trestai²⁷.

Prasidėjus nacių ir sovietų karui, „Valgis“
besitraukiančių raudonųjų buvo apiplėštas. Vien
Vilniuje bėgliai pavogė 28 tūkst. rublių grynais,
produktų – už 21 tūkst. rublių bei padarė kitų
nuostolių už 15 tūkst. rublių, iš viso – už
64 tūkst. rublių²⁸. Bolševikus išvijus, akcinin-
kai vėl bandė atkurti akcinę „Valgio“ bendro-
vę, tačiau tam tikros vokiečių civilinės valdžios
įstaigos nurodė reorganizuoti Vilniaus ir Kau-
no „Valgio“ trestus į vieną „Valgio“ trestą, tu-
rintį skyrius Vilniuje ir Kaune. Nuo 1942 m.
balandžio 1 d. „Valgis“ buvo priskirtas gene-
ralkomisariato III pagrindiniam skyriui ir pa-
vadintas Svetainių centras „Valgis“ („Valgis“
Gaststätten Zentrale). Dalį maisto produktų
„Valgis“ gaudavo iš jo įsteigtų marmelado, ka-
vos ir ledų gamyklėlių, kitais produktais „Val-
gi“ aprūpindavo įvairios įstaigos, atsižvelgdamos
į lankytojų skaičių ir į maisto kortelėse
nurodytas maisto produktų normas, kadangi
klientai buvo maitinami pagal šias korteles.
1943 m. gegužės duomenimis, „Valgis“ visoje
Lietuvoje turėjo 48 įmones, iš kurių Kaune –

²⁵ R. J. Duonos gamyba (Valst. Malūnų ir Kepyklių Tresto veikla) // Į Laisvę. 1942, geg. 26, Nr. 121 (282).

²⁶ Krienas A. Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (Iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium) // Į Laisvę. 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).

²⁷ Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (Iš pasikalbėjimo su „Valgio“ Valdytoju K. Kleiva) // Ateitis. 1943, geg. 22, Nr. 117.

²⁸ Krienas A. Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (Iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium) // Į Laisvę. 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).

28, Vilniuje – 18 ir Prienuose – 2²⁹. Iš 18 Vilniuje veikusių „Valgio“ įmonių 4 buvo užkandinės, 8 svetainės, 3 kavinės, 2 alaus barai ir 1 bufetas. Visos šios Vilniaus viešojo maitinimo įmonės turėjo 3310 vietų ir jas kasdien aptarnavo per 13 tūkst. vilniečių ir miesto svečių; juos aptarnaudavo 415 asmenų. Per mėnesį „Valgio“ įmonėse Vilniuje iš viso apsilankydavo apie 400 tūkst. žmonių. 1942 m. spalio duomenimis, Vilniaus „Valgio“ kapitalas sudarė 204,2 tūkst. reichsmarkių, vidutinė mėnesinė apyvarta siekė 265 tūkst. reichsmarkių³⁰.

Vokiečių okupacinei civilinei valdžiai vykdant reprivatizaciją, „Valgiui“ pamažu tapo nepavaldžios visos sovietų valdžios laikais jam pavestos administruoti nacionalizuotos žymesnės privačios viešojo maitinimo įmonės. Vis dėlto privatizavus kurią nors minėtą įmonę, „Valgis“ ir toliau buvo įpareigojamas tiekti maisto produktus, kurą ir pan. Kitaip sakant, „Valgis“ liko tiekimo baze išėjusioms iš jo žinios įmonėms³¹. Šitokios „Valgio“ paslaugos, be jokios abejonės, minėtoms įmonėms buvo labai naudingos, nes, esant centralizuotam maisto produktų, kuro ir kitų kasdienių vartojimo reikmenų paskirstymui, privačioms įmonėms pavieniui būtų daug sunkiau apsirūpinti reikmenimis. Apskritai kalbant, „Valgio“, kaip savarankiškos ūkinės organizacijos, vaidmuo okupacijos metais labai sumažėjo, nes visos viešojo maitinimo įmonės, įskaitant ir nakvynės namus, buvo priskirtos įkurtai Lietuvos ūkio sąjungos Viešojo maitinimo įmonių ir nakvynės namų verslo organizacijai. Šios organizacijos kompetencijoje buvo kainų nustatymas ir jų kontrolė, viešojo maitinimo įmonių interesų gynimas ir kiti reikalai.

Vokiečių okupacinė civilinė valdžia siekė, kad viešojo maitinimo įmonių (kavinių, restoranų, valgyklų, alinių, arbatinių ar pan.) vienam tūkstantčiui gyventojų nebūtų daugiau kaip viena. Tai paaiškinti labai paprasta: naciai, rūpinęsi kuo daugiau maisto produktų „išspausti“ savo kariuomenės reikalamis, vietinių gyventojų maitinimosi poreikius tenkino tik minimaliai. O viešai aiškinta, jog siekiama išvengti nereikalingos įmonių tarpusavio konkurencijos.

Nepaisant nepalankių sąlygų, „Valgis“ siekė, kad klientai būtų geriau aptarnaujami ir stengėsi prisiderinti prie karo meto reikalavimų. „Valgio“ vadovybės iniciatyva buvo rengiami dviejų savaitių padavėjų tobulinimosi kursai. 1942 m. kovo 28 d. dienraščio „Į Laisvę“ duomenimis, tokiuose kursuose tuo metu Kaune mokėsi ketvirta kursančių grupė. Turint omenyje, kad vieną kursų laidą sudarė 30 asmenų, matyti, kad užmojai buvo nemaži. Panašius kursus, minėto dienraščio teigimu, buvo planuojama surengti ir Vilniuje. Sugebėta net steigti naujas maitinimo įmones. Antai 1942 m. „Valgis“ įsteigė naujas valgyklas Šančiuose ir Vilijampolėje³² bei dvi viešojo maitinimo įmones Prienuose³³. Be nuolatos veikiančių įmonių, „Valgis“ kiekvieną vasarą įsteigdavo ir sezoninių įmonių, kurių tikslas – aptarnauti vasarąjančius bei atokiau nuo miesto centro poilsiaujančius svečius. 1943 m. Kaune ir jo apylinkėse tokios sezoninės įmonės buvo atidarytos Aukštutinėje Panemunėje, zoologijos sode, miesto sode, taip pat Kulautuvoje ir Birštone³⁴. Vasarą veikė nemažai sezoninių privačių įmonių³⁵.

Kartu su „Valgiu“ visuomeninio maitinimo įmonių tinklą stengėsi plėsti ir kitos įstaigos.

²⁹ Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (Iš pasikalbėjimo su „Valgio“ Valdytoju K. Kleiva) // Aiteitis. 1943, geg. 22, Nr. 117.

³⁰ Krienas A. Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (Iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium) // Į Laisvę. 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).

³¹ Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (Iš pasikalbėjimo su „Valgio“ Valdytoju K. Kleiva) // Aiteitis. 1943, geg. 22, Nr. 117.

³² *Vt-kus A.* „Valgis“ ir toliau pasiryžęs plėsti savo veiklą (Iš pasikalbėjimo su „Valgio“ Tresto Valdytoju K. Kleiva) // Į Laisvę. 1942, kovo 28, Nr. 74 (235).

³³ Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (Iš pasikalbėjimo su „Valgio“ Valdytoju K. Kleiva) // Aiteitis. 1943, geg. 22, Nr. 117.

³⁴ Ten pat.

³⁵ *Vt-kus A.* „Valgis“ ir toliau pasiryžęs plėsti savo veiklą (Iš pasikalbėjimo su „Valgio“ Tresto Valdytoju K. Kleiva) // Į Laisvę. 1942, kovo 28, Nr. 74 (235).

1942 m. gruodžio 30 d. dienraštis „Į Laisvę“ rašė: „Šiomis dienomis Valstybinė Prekyba Šiauliuose Gubernijos alaus baro patalpose atidarė valgyklą. Tuo būdu Šiaulių miestas dabar turės dvi valgyklas, kurios normaliai turi aptarnauti 600–700 klientų.“³⁶ Neturtingų piliečių maitinimu rūpinosi Savitarpinė pagalba, steigdama jiems valgyklas. 1942 m. kovo 21 d. laikraštis „Į Laisvę“ informavo skaitytojus: „Laisvės alėja Nr. 20 veikia Savitarpinės Pagalbos antroji valgykla. Joje nemokamai pietumis daugiausia naudojasi neturtingieji studentai ir amatų mokyklų bei gimnazijų moksleiviai. Šioje valgykloje kasdien valgo apie 120 žmonių. Pietūs duodami vieno patiekalo. Daugumas neturtingųjų studentų bei moksleivių gali bent kartą dienoje pavalgyti šiltos sriubos.“³⁷

Pažymėtina, jog prekybos įmonių ekonominė padėtis vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo labai sunki. Antai 1942 m. mažmeninės prekybos įmonių apyvarta sudarė tik 139,7 mln., o 1943 m. – 152,9 mln. reichsmarkių (žr. 1 ir 2 lenteles). Vadinas, vidutiniškai vienam Lietuvos gyventojui 1942 m. teko prekių tik maždaug už 50, o 1943 m. – maždaug už 55 reichsmarkes³⁸. Didesnė mažmeninės prekybos įmonių apyvarta buvo tik didmiesčiuose ir kituose didesniuose miestuose, kadangi gyventojai daugumą savo lėšų išleisdavo maistui, o kaimo ir iš dalies mažesniųjų miestų gyventojai nemaža jiems reikalingų maisto produktų pasigamindavo patys. Beje, dėl tokios padėties kalta ir prekių normavimo sistema: ūkininkams ir kitiems maisto produktų gamintojams nebuvo duodamos maisto kortelės, o pramoninių prekių gyventojams taip pat buvo skiriama labai mažai, be to, daugelis jų irgi buvo normuojamos ir visų pirma urminių bazių paskirsto-

mos savo vietovės, t. y. miesto ar miestelio, parduotuvėms, o tai, kas likdavo, – kitoms tolesnių vietovių mažmeninės prekybos įmonėms. Antai 1942 m. vidutiniškai vienam Kauno gyventojui teko prekių maždaug už 239 reichsmarkes, vienam Vilniaus gyventojui – maždaug už 137 reichsmarkes, vienam Šiaulių gyventojui – maždaug už 227 reichsmarkes, vienam Panevėžio gyventojui – maždaug už 184 reichsmarkes, o visoje kitoje Lietuvos teritorijoje vienam gyventojui vidutiniškai teko prekių maždaug už 33 reichsmarkes³⁹. Be to, kalbant apie mažmeninę prekių apyvartą krašte nacių okupacijos metais, reikia paminėti, kad gana nemažą visos mažmeninės prekybos apyvartos dalį sudarė okupantams realizuotos prekės. Vokiečių kariuomenė, okupantų civilinės administracijos įstaigų, bendrovių valdininkai, kolonistai iš mažmeninės prekybos įmonių masiškai ėmė įvairias prekes. Jiems priklausė gerokai didesnės maisto produktų normos pagal vokiškas „W“ korteles, jie visuomet gaudavo leidimus pramoninėms prekėms. Todėl 1 ir 2 lentelėse nurodyta mažmeninė prekių apyvarta toli gražu neparodo civiliams gyventojams paskirstytų prekių vertės (tačiau dėl statistinių duomenų stokos neįmanoma nustatyti okupantų dalies mažmeninėje apyvartoje). Svarbiausios tokios sunkios ekonominės mažmeninės prekybos įmonių padėties priežastys buvo didžiulis prekių trūkumas, dideli mokesčiai, didelės prekių transportavimo, kuro įsigijimo išlaidos ir kt. Be to, mažmeninės prekybos įmonėms buvo nustatytas palyginti labai mažas gaunamų ir parduodamų prekių kainų skirtumas, kuris dažnai negalėdavo padengti išlaidų. Pavyzdžiui, vartotojų kooperatyvai už parduodamas prekes tegaudavo 3–5 proc. prekybinių nuolaidų⁴⁰.

³⁶ Valstybinė prekyba Šiauliuose atidarė valgyklą // Į Laisvę. 1942, gruodžio 30, Nr. 304 (465).

³⁷ Sav. Pagalbos miesto centro valgykloje kasdien pietauja apie 120 asmenų // Į Laisvę. 1942, kovo 21, Nr. 68 (229).

³⁸ Apskaičiuota remiantis 1 ir 2 lentelėmis bei Statistische Berichte für das Ostland. 1942, Nr. 7/8, p. 283.

³⁹ Apskaičiuota remiantis Statistische Berichte für das Ostland. 1942, Nr. 7/8, p. 283; 1943, Nr. 11/12, p. 373.

⁴⁰ 1942 07 29 „Lietūko“ Instruktorių–revizorių skyriaus vedėjo raštas (Pro memoria Nr. 3) // LCVA. F. 599, ap. 6, b. 323, l. 49–50.

*1 lentelė. Mažmeninės prekybos, tarpininkavimo verslo ir visuomeninio maitinimo įmonės pagal prekybos šakas 1943 metais**

Prekybos šakos	Įmonių skaičius				Darbuotojų skaičius				Apyvarta tūkst. reichsmarkų			
	valsty- binių	koopera- tinių	privatų	iš viso	valsty- binėse įmonėse	koope- ratinėse įmonėse	priva- čiose įmonėse	iš viso	valsty- binių įmonių	koopera- tinių įmonių	privatų įmonių	iš viso
Mažmeninė prekyba												
Prekyba visų rūšių prekėmis:	6	270	34	310	76	1513	119	1708	1330	30617	3059	35006
universalinės parduotuvės	—	—	3	3	—	—	47	47	—	—	1858	1858
įvairių prekių parduotuvės	5	—	27	32	74	—	66	140	1280	—	1188	2468
vartotojų kooperatyvų parduotuvės	—	270	—	270	—	1513	—	1513	—	30617	—	30617
sendaikčių parduotuvės	1	—	4	5	2	—	6	8	50	—	13	63
Prekyba maisto produktais, gėrimais ir tabako gaminiais:	262	622	720	1604	1015	1720	1265	4000	16595	34598	7951	59144
maisto produktai	99	429	460	988	382	1258	825	2465	6266	26652	5784	38702
duona ir kepiniai	—	41	44	85	—	112	159	271	—	1118	867	1985
mėsa ir jos gaminiai	149	49	3	201	533	99	17	649	9020	1242	116	10378
daržovės	5	—	88	93	12	—	109	121	320	—	491	811
žuvys, vėžiai, konservai	4	—	1	5	72	—	1	73	407	—	1	408
pienas, pieno produktai, kiaušiniai, medus	—	92	2	94	—	232	3	235	—	4918	18	4936
konditerijos gaminiai, vaisiai (iš jų ir nealkoholiniai gėrimai)	—	2	116	118	—	6	139	145	—	51	618	669
alkoholiniai ir nealkoholiniai gėrimai	5	9	6	20	16	13	12	41	582	617	56	1255
tabako gaminiai	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Prekyba drabužiais ir avalyne:	46	84	321	451	171	211	440	822	7346	6165	3681	17192
manufaktūrinės prekės	11	31	16	58	41	90	33	164	2308	2826	429	5563
gatavi drabužiai	2	—	—	2	6	—	—	6	94	—	—	94
baltiniai, korsetinės prekės	2	—	—	2	5	—	—	5	64	—	—	64
galanterijos prekės (baltiniai, trikotažas, galanterija)	10	4	264	278	37	14	306	357	559	167	1549	2275
avalynė	17	10	11	38	66	17	26	109	2588	527	375	3490
oda, batusiųvų reikmenys	2	2	3	7	7	6	23	36	223	118	132	473
manufaktūrinės prekės ir avalynė	2	37	27	66	9	84	52	145	1510	2527	1196	5233
Prekyba buities prietaisais ir namų apyvokos reikmenimis:	20	45	141	206	59	110	311	480	884	2669	2644	6197
metalo dirbiniai	10	36	30	76	35	84	101	220	399	2218	1103	3720
buities prietaisai (taip pat indai, šepetėliai, pintinės)	5	6	103	114	11	20	179	210	188	301	1295	1784
elektros prietaisai	3	1	5	9	8	2	16	26	183	53	98	334
balalai	1	1	3	5	3	1	15	19	83	32	148	263
tapetai, linoleumas	1	1	—	2	2	3	—	5	31	65	—	96

Prekybos šakos	Įmonių skaičius				Darbuotojų skaičius				Apyvarta tūkst. reichsmarkių			
	valstybinių	kooperatinių	privatinių	iš viso	valstybinėse įmonėse	kooperatinėse įmonėse	privatiose įmonėse	iš viso	valstybinių įmonių	kooperatinių įmonių	privatinių įmonių	iš viso
Prekyba mašinomis ir transporto priemonėmis:	2	5	3	10	5	20	18	43	199	220	203	622
dvirčiai, siuvimo mašinos,	1	–	–	1	2	–	–	2	95	–	–	95
atsarginės detalės ir reikmenys	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
biuro mašinos, baldai ir reikmenys	1	5	–	6	3	20	18	41	104	220	–	324
žemės ūkio mašinos ir įrenginiai	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
mašinos, prietaisai ir kiti technikos reikmenys	–	–	3	3	–	–	–	–	–	–	203	203
Prekyba chemijos prekėmis, kūno ir sveikatos priežiūros reikmenimis ir optikos prekėmis:	292	2	28	322	1076	6	69	1151	8114	157	1440	9711
vaistinės	289	–	–	289	1068	–	–	1068	7751	–	–	7751
chemikalai, vaistai, dažai,	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
kosmetikos prekės	3	2	24	29	8	6	49	63	363	157	1101	1621
medicinos ir ortopedijos prekės,	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
gumos dirbiniai	–	–	2	2	–	–	8	8	–	–	199	199
optikos ir tiksliosios mechanikos instrumentai	–	–	2	2	–	–	12	12	–	–	140	140
Prekyba spaudiniais, kanceliarinėmis prekėmis ir meno dirbiniais:	24	8	262	294	95	25	429	549	1878	1345	3855	7078
knygos	24	1	35	60	95	2	85	182	1878	69	1246	3193
laikraščiai, žurnalai	–	–	126	126	–	–	175	175	–	–	1207	1207
muzikos prekės	–	–	2	2	–	–	7	7	–	–	69	69
kanceliarinės prekės, popierius,	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
vaizdinės mokymo priemonės	–	2	40	42	–	2	73	75	–	106	751	857
pašto ženklai, monetos	–	–	3	3	–	–	4	4	–	–	33	33
naudotos knygos	–	–	1	1	–	–	1	1	–	–	2	2
meno kūriniai, taikomosios dekoratyvinės dailės kūriniai	–	5	54	59	–	21	78	99	–	1170	519	1689
antikvarinės prekės	–	–	1	1	–	–	6	6	–	–	28	28
Kita specializuota mažmeninė prekyba:	3	8	50	61	9	61	74	144	333	926	415	1674
žaislai	1	–	38	39	3	–	52	55	83	–	335	418
gėlės	–	–	3	3	–	–	5	5	–	–	20	20
sėklos ir sodininkystės reikmenys	1	–	2	3	3	–	4	7	95	–	19	114
kitas kuras	–	8	–	8	–	61	–	61	–	926	–	926

Prekybos šakos	Įmonių skaičius				Darbuotojų skaičius				Apyvarta tūkst.reichsmarkių			
	valsty- binių	koopera- tinių	privatų	iš viso	valsty- binėse įmonėse	koope- ratinėse įmonėse	priva- čiose įmonėse	iš viso	valsty- binių įmonių	koopera- tinių įmonių	privatų įmonių	iš viso
statybinės medžiagos	–	–	2	2	–	–	4	4	–	–	10	10
sporto prekės ir ginklai	1	–	–	1	3	–	–	3	155	–	–	155
karstai ir laidojimo reikmenys	–	–	5	5	–	–	9	9	–	–	31	31
Mažmeninė prekyba bendrai	655	1044	1559	3258	2506	3666	2725	8897	36679	76697	23248	136624
Leidybos verslas ir tarpininkavimas												
Leidybos verslas:	1	–	3	4	23	–	18	41	1363	–	124	1487
leidyklos	1	–	2	3	23	–	12	35	1363	–	63	1426
laikraščių ir žurnalų išsiuntimas	–	–	1	1	–	–	6	6	–	–	61	61
Tarpininkavimo verslas:	–	–	14	14	–	–	46	46	–	–	44	44
prekybos tarpininkavimas	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
(makleriai, agentai, atstovai)	–	–	2	2	–	–	13	13	–	–	6	6
informavimo tarnybos	–	–	4	4	–	–	5	5	–	–	21	21
konsultavimo įstaigos	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
korespondencijos biurai	–	–	6	6	–	–	26	26	–	–	8	8
kita	–	–	2	2	–	–	2	2	–	–	9	9
Leidybos ir tarpininkavimo verslai bendrai	1	–	17	18	23	–	64	87	1363	–	168	1531
Visuomeninis maitinimas ir apgyvendinimo įstaigos												
Apgyvendinimo įstaigos:	27	–	19	46	193	–	45	238	727	–	70	797
viešbučiai	27	–	12	39	193	–	33	226	727	–	54	781
pensionai ir kambarių nuoma	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
nakvynės namai ir bendrabučiai	–	–	7	7	–	–	12	12	–	–	16	16
Maitinimo įstaigos:	56	27	295	378	1169	137	791	2097	8851	809	4268	13928
restoranai	21	5	211	237	389	6	488	883	2979	81	2945	6005
kavinės	5	–	3	8	76	–	22	98	498	–	57	555
bufetai	1	–	18	19	–	–	68	68	69	–	435	504
valgyklos	29	22	63	114	704	131	213	1048	5305	728	831	6864
Visuomeninio maitinimo ir apgyvendinimo įstaigos bendrai	83	27	314	424	1362	137	836	2335	9578	809	4338	14725
Iš viso	739	1071	1890	3700	3891	3803	3625	11319	47620	77506	27754	152880

2 lentelė. Mažmeninės prekybos ir jų darbuotojų skaičius bei apyvarta pagal prekybos šakas 1942 metais*

Prekybos šakos	Įmonių skaičius	Darbuotojų skaičius	Apyvarta tūkst. reichsmarkų
Prekyba maisto produktais	1666	4625	61481
Įvairių prekių parduotuvės	558	2120	37139
Restoranai, valgyklos ir pan.	518	2649	11498
Prekyba tekstilės gaminiais	264	474	5436
Prekyba odos gaminiais ir avalyne	47	145	3259
Prekyba baldais ir namų apyvokos reikmenimis	107	196	1096
Prekyba metalais ir mašinomis	100	292	4328
Prekyba statybos ir šildymo (kūrenimo) medžiagomis	4	60	2131
Prekyba popieriumi ir kanceliariinėmis prekėmis	284	568	4860
Prekyba cheminėmis medžiagomis ir vaistinėmis	318	1140	7473
Kitos parduotuvės	130	230	1052
Iš viso	3996	12499	139753

* Lentelė sudaryta remiantis *Statistische Berichte für das Ostland*. Riga, 1943, Nr. 11/12, p. 373.

Okupacijos metais beveik pusę visos mažmeninės prekybos apyvartos sudarė prekyba maisto produktais. Antai 44 proc. visos 1942 m. mažmeninės prekybos apyvartos sudarė prekyba maisto produktais, 26,6 proc. tų metų mažmeninės prekybos apyvartos sudarė įvairiomis prekėmis prekiaujančių parduotuvių prekyba, 8,2 proc. – visuomeninio maitinimo įmonių paslaugos, 5,3 proc. – prekyba cheminėmis medžiagomis ir vaistinių prekyba, 3,9 proc. – prekyba tekstilės gaminiais, 3,5 proc. – prekyba popieriumi ir kanceliariinėmis prekėmis, 3,1 proc. – prekyba metalais ir mašinomis, 2,3 proc. – prekyba odos gaminiais ir avalyne, 1,5 proc. – prekyba statybos ir šildymo (kūrenimo) medžiagomis, 0,8 proc. – prekyba baldais ir namų apyvokos reikmenimis, 0,7 proc. – kitų parduotuvių prekyba⁴¹. 1943 m. mažmeninės prekybos apyvartoje 38,7 proc. sudarė prekyba maisto produktais, gėrimais ir tabako gaminiais, 22,9 proc. – prekyba visų rūšių prekių parduotuvėse, 11,2 proc. – pre-

kyba drabužiais ir avalyne, 9,6 proc. – visuomeninio maitinimo įmonių paslaugos, 6,3 proc. – prekyba chemijos prekėmis, kūno ir sveikatos priežiūros reikmenimis ir optikos prekėmis, 4,6 proc. – prekyba spaudiniais, kanceliariinėmis prekėmis ir meno dirbiniais, 4 proc. – prekyba buities prietaisais ir namų apyvokos reikmenimis, 0,4 proc. – prekyba mašinomis ir transporto priemonėmis, 1,1 proc. – kita specializuota mažmeninė prekyba; be to, 1 proc. visos 1943 m. mažmeninės prekybos apyvartos sudarė leidybos ir tarpininkavimo verslai⁴². Iš 1 ir 2 lentelių duomenų analizės ryškėja, kad 1943 m., palyginti su 1942 m., sumažėjo maisto produktų prekybos (3,8 proc.), prekybos visų rūšių prekėmis (5,7 proc.), prekybos metalais ir mašinomis (85,6 proc.), prekybos statybos ir šildymo (kūrenimo) medžiagomis (56,1 proc.) apyvarta, o padidėjo prekybos tekstilės gaminiais ir avalyne (97,7 proc.), prekybos baldais ir namų apyvokos reikmenimis (465,4 proc.), prekybos popieriumi ir kance-

⁴¹ Apskaičiuota remiantis 2 lentele.

⁴² Apskaičiuota remiantis 1 lentele.

liarinėmis prekėmis (45,6 proc.), prekybos cheminėmis medžiagomis ir vaistinių prekybos (29,9 proc.) apyvarta; taip pat padidėjo viešojo maitinimo įmonių (28,1 proc.) apyvarta. Ypač staigus prekybos metalais, mašinomis ir statybinėmis medžiagomis apyvartos sumažėjimas akivaizdžiai rodo didelį to meto Lietuvos ūkio sąstingį. Tai reiškia, kad šalyje iš esmės nieko svarbesnio nebuvo statoma, ekonominis jos potencialas nebuvo atnaujinamas, kitaip sakant, šalis gyveno naudodamasi seniau sukauptomis gėrybėmis. Savo ruožtu maisto produktų prekybos apyvartos sumažėjimas (nors ir nedidelis) akivaizdžiai iliustruoja, kad okupantams sunkiai sekėsi kad ir minimaliomis normomis aprūpinti miestų gyventojus jiems reikalingais maisto produktais.

Turint omenyje, kad 1942 m. Lietuvoje iš viso veikė 3996 mažmeninės prekybos įmonės (žr. 2 lentelę), galima teigti, kad vidutiniškai vienai mažmeninei prekybos įmonei per tuos metus teko 35 tūkst. reichsmarkių apyvartos, t. y. maždaug 2,9 tūkst. reichsmarkių per mėnesį. Kiek didesnė nei minėtas vidurkis buvo maisto produktų parduotuvių (36,9 tūkst.), metalo ir mašinų parduotuvių (66,6 tūkst.), odos gaminių ir avalynės parduotuvių (69,3 tūkst.) metinė apyvarta 1942 metais. Labai didelė buvo statybinių ir šildymo (kūrenimo) medžiagų parduotuvių (532,7 tūkst.) tų metų metinė apyvarta, kadangi visoje Lietuvoje 1942 m. tebuvo tik keturios tokios parduotuvės. Labai maža (mažesnė už vidurkį) buvo viešojo maitinimo įmonių 1942 m. metinė apyvarta (22,2 tūkst.), taip pat tekstilės gaminių (20,6 tūkst.), baldų ir namų apyvokos reikmenų (10,2 tūkst.), popieriaus ir kanceliarijos prekių (17,1 tūkst.) parduotuvių metinė apyvarta⁴³. Tiesa, 1943 m. sumažėjus mažmeninės prekybos parduotuvių skaičiui, vidutiniškai vienai mažmeninės prekybos įmonei per tuos metus teko 41,3 tūkst. reichsmarkių apyvartos, arba 18,1 proc. dau-

giau nei 1942 metais⁴⁴. Šiaip ar taip, tiek 1942 m., tiek 1943 m. vidutinė šalies mažmeninės prekybos vienos įmonės metinė apyvarta nebuvo labai didelė. Pažymėtina, jog didžiausia buvo kooperatyvų ir valstybinių įmonių apyvarta. Antai kooperatyvų ir valstybinių įmonių apyvarta 1942 m. sudarė atitinkamai 56,1 ir 27,8 proc. bei 1943 m. – atitinkamai 50,7 ir 31,1 proc.⁴⁵ bendros mažmeninių prekybos įmonių apyvartos.

Apie didmeninės prekybos apyvartą okupacijos laikotarpiu galima spręsti iš 3 lentelės. Iš jos duomenų matyti, kad metinė bendra šių įmonių apyvarta 1943 m. sudarė tik 175,1 mln. reichsmarkių, t. y. maždaug po 888,7 tūkst. reichsmarkių vienai įmonei. Palyginkite – vien 1939 m. „Lietūkio“ metinė prekybos apyvarta sudarė 138,9 mln., „Pienocentro“ – 67,7 mln. litų⁴⁶. Panašiai kaip ir mažmeninėje prekyboje, beveik pusę (46 proc.) visos 1943 m. didmeninės prekybos apyvartos sudarė prekyba maisto produktais⁴⁷. Tačiau tai toli gražu nerodė civilių gyventojų aprūpinimo maistu lygio, nes pagrindinę maisto produktų, kaip ir pramoninių prekių, dalį okupantai pasigrobėdavo tiesiog iš įmonių ir didmeninių bazių.

3. Kainų politika ir nelegali prekyba

Beje, menką prekybos įmonių apyvartą ir sunkią jų finansinę padėtį daugiausia lėmė okupantų nustatytos nerealaus kainos bei atlyginimai. Dar 1941 m. vasarą vokiečių okupacinė karinė valdžia išleido potvarkius, pagal kuriuos įsakė laikytis iki karo pradžios buvusių kainų ir atlyginimų bei nurodė, kad 1 reichsmarkė lygi 10 rublių. Įvedus civilinę valdžią, 1941 m. rugsėjo 11 d. Ostlando reichskomisaras

⁴⁴ Apskaičiuota remiantis 1 ir 2 lentelėmis.

⁴⁵ Apskaičiuota remiantis: Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1943, Nr. 11/12, p. 373; 1944. [Nr. 5/6], p. 213–215.

⁴⁶ Lietuvos statistikos metraštis. 1939. Vilnius, 1940, p. 285.

⁴⁷ Apskaičiuota remiantis 3 lentele.

⁴³ Apskaičiuota remiantis 2 lentele.

3 lentelė. Didmeninės prekybos įmonių ir jų darbuotojų skaičius bei apyvarta pagal prekybos šakas 1943 metais*

Prekybos šakos	Įmonių skaičius	Darbuotojų skaičius	Apyvarta tūkst. reichsmarkių
Didmeninė prekyba visų rūšių prekėmis	27	828	38237
Didmeninė prekyba maisto produktais, gėrimais ir tabako gaminiais:	114	1212	80607
maisto produktai	25	315	27553
grūdai, miltai, bulvės, sėklos, pašarai, trąšos	78	815	51258
alkoholiniai ir nealkoholiniai gėrimai	10	80	713
tabako gaminiai	1	2	1083
Didmeninė prekyba žaliavomis ir pusfabrikačiais:	16	114	8481
nafta ir naftos produktai	10	76	1698
akmenys, stiklas, statybinės medžiagos	2	15	3244
vilna, verpalai	3	6	39
chemikalai, vaistai, augalinis ir gyvulinis aliejus, kaučiukas	1	17	3500
Didmeninė prekyba gatavais gaminiais:	40	482	47746
metalo gaminiai	8	63	6002
mašinos, įrankiai	3	23	1470
dujų ir vandens instaliacijos reikmenys	2	13	381
chemijos pramonės gaminiai, farmacijos prekės, dažai, lakas	8	101	3404
stiklo ir keramikos gaminiai	1	39	6678
odos gaminiai, kailiai, avalynė	4	14	2826
tekstilės gaminiai	8	69	16635
galanterijos prekės	1	9	1551
popierius, popieriaus gaminiai ir kanceliarinės prekės	1	11	219
poligrafijos pramonės gaminiai	4	140	8580
Iš viso	197	2636	175071

* Lentelė sudaryta remiantis *Statistische Berichte für das Ostland, Riga, 1944, [Nr. 5/6], p. 213.*

H. Lohse taip pat išleido potvarkį, kuriuo patvirtino tai, ką buvo nustačiusi karinė valdžia – kad kainos ir atlyginimai paliekami tokie, kokie buvo 1941 m. birželio 20 dieną. Skirtumas tik toks, kad reichskomisaras numatė galimybę keisti kainas bei atlyginimus, jei to reikalautų ūkio padėtis⁴⁸. Turint omenyje tai, kad 1940 m. lapkričio 25 d. sovietai Lietuvoje įvedę rublius litą prilygino 90 kapeikų⁴⁹, akivaizdu, jog nacių okupacijos metais krašto piniginis vienetas buvo dar labiau nuvertintas. Ekonomisto Vlodo Terlecko teigimu, kadangi okupuotose srityse cirkuliuojančios Reichskre-

ditkassen markės⁵⁰ aukso turinys nebuvo nustatytas, tenka manyti, jog jis prilygo Reichsbanko markės aukso turiniui (0,358423 g gryno aukso). Vadinasi, pagal prieškarinį paritetą 1 reichsmarkė buvo lygi 2,38 lito, prilyginus 1 reichsmarkę 10 rublių, litas tekainavo 9 pfeni-

⁵⁰ Remiantis 1940 m. gegužės 3 d. Vokietijos įstatymu ginkluotoms pajėgoms visuose okupuotuose kraštuose finansuoti ir pinigų apyvartai juose reguliuoti buvo sukurta Vyriausioji Reicho kredito kasų valdyba (Hauptverwaltung der Reichskreditkassen), turėjusi karo pinigų emisijos teisę. Valdyba visuose okupuotuose kraštuose turėjo įsisteigusi Reicho kredito kasas (toliau RKK), per kurias savo leidžiamais pinigų ženklais (Reichskreditkassenschein), išreikštais markėmis, vietose aprūpindavo karinius dalinius ir okupacinę administraciją. RKK markės priklausė karo pinigams, nes buvo skirtos vien okupuotų kraštų apyvartai.

⁴⁸ *Graziūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 269–270.

⁴⁹ *Terleckas V.* Pinigai Lietuvoje 1915–1944. Vilnius, 1992, p. 183.

gus, arba 4,7 karto mažiau negu prieš karą. Be to, kadangi prekių kainos Lietuvoje 1940 m. buvo padidintos mažiausiai 1,8–2 kartus, tai dėl minėtų potvarkių pinigai nuvertėjo 2,7–2,9 karto. Dėl griežtos prekių kainų kontrolės bei rinkos pakeitimo normuotu paskirstymu negalėjo pasireikšti vertės dėsnis ir reaguoti į nerealų rublio ir reichsmarkės santykį kainų lygio padidėjimu⁵¹. Antai pagal jau minėtus vokiečių karinės ir civilinės valdžios potvarkius, 1 kg įvairių maisto produktų turėjo kainuoti: juodos duonos – 5,5 pfenigo, baltos duonos – 12, kiaulienos – 45, jautienos – 28, cukraus – 25, bulvių – 3 ir t. t. Tas pat pasakytina ir apie atlyginimus. Taigi susidarė padėtis, kad Lietuvos gyventojams joks užsienio gaminy, nors ir kaip jis būtų reikalingas, buvo neprieinamas, nes bet kokiai smulkmenai nusipirkti jiems būtų reikėję bent pusmetį dirbti⁵². Tokios kainos buvo labai naudingos tik reichsmarkių turintiems čia atvykusiems vokiečių pareigūnams, kariškiams ir pan. Tai buvo naudinga ir pačiai Vokietijai, kadangi esant tokiai padėčiai buvo galima aprūpinti Vokietiją pigiomis žaliavomis ir maisto produktais.

Anksčiau minėtais okupantų potvarkiais nustatytos kainos bei atlyginimai žlugdė Lietuvos ūkį. Beje, tai suprato ir patys okupantai, todėl netrukus ėmė leisti kitus potvarkius, kuriais padaryti bent labiausiai reikalingi kainų ir atlyginimų pakeitimai⁵³. Generalkomisaro A. von Rentelno potvarkiu kainoms nustatyti ir joms kontroliuoti nuo 1941 m. gruodžio 1 d. buvo įsteigta Kainų centralė⁵⁴. Kiek vėliau – nuo 1942 m. vidurio – ši institucija perorganizuota į Kainų direktoriaus įstaigą. Kartu išplėsta šios įstaigos kompetencija, pavyzdžiui, jai suteikta teisė leisti įsakymus, susijusius su kai-

nų nustatymu ir kainų priežiūra. Iki tol Kainų centralė tebuvo tik generalkomisaro patariamuoju organu. Tiesa, Kainų direktoriaus įstaiga kainų nustatymo ir principiniams kainų priežiūros reikalams vis vien privalėjo gauti generalkomisaro sutikimą. Kainų direktorius kainų priežiūrą vykdė per apskričių viršininkus, kurie privalėjo laikytis jo nurodymų. Apskričių viršininkai, vykdydami kainų priežiūrą, galėjo skirti administracines baudas iki 1000 reichsmarkių ir iki 2 mėnesių uždaryti įmones. Apskričių viršininkų nutarimai per vieną mėnesį galėjo būti apskūsti kainų direktoriui. Jo baudžiamoji galia buvo daug didesnė negu apskričių viršininkų. Jis galėjo skirti neriboto dydžio pinigines baudas, uždaryti įmones neribotam laikui ir nusikaltusiems asmenims uždrausti verstis prekyba arba ją leisti tam tikromis sąlygomis. Be to, kainų direktorius galėjo įsakyti konfiskuoti daiktus, susijusius su nusikaltimu. Savo ruožtu kainų direktoriaus sprendimai taip pat galėjo būti apskūsti generalkomisarui; šio nutarimai buvo galutiniai⁵⁵.

Leisdami įvairius potvarkius, susijusius su kainomis, okupantai pirmiausia paisė savo naudos bei įvairių kitų savo tikslų, o ne Lietuvos ūkio reikalų. Antai daugelis tyrinėtojų teigia, kad prekių kainos ir atlyginimai nacių okupacijos metais Lietuvoje sudarė apie 60 proc. Vokietijoje buvusio jų lygio⁵⁶. Tiesa, tai buvo taikoma tik vietos gaminiams ir vietos darbininkams bei tarnautojams. Atvykę iš Reicho vokiečiai buvo aprūpinami Reicho normomis, dažnai dar su priedais. O atvežtų iš Vokietijos gaminių kainos kartais būdavo 100–150 proc. didesnės, palyginti su tų pačių gaminių kainomis Vokietijoje⁵⁷. Kokios buvo mažmeninės prekybos svarbesnių prekių kainos didžiausiuose Lietuvos miestuo-

⁵⁵ Kainų direktoriaus teisės ir pareigos // I. Laisvė. 1942, spalio 1, Nr. 229 (390).

⁵⁶ *Matulionis J.* Neramios dienos. Toronto, 1975, p. 199; *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der Baltischen Ländern 1941–1944. Helsinki, 1973, p. 102.

⁵⁷ *Graziūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 271.

⁵¹ *Terleckas V.* Pinigai Lietuvoje..., p. 189.

⁵² *Graziūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 269.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Įsteigta Centrinė kainų įstaiga // Ūkininko patarėjas. 1941, gruod. 30, Nr. 27 (648).

se 1942 ir 1943 metais, puikiai iliustruoja 4 lentelė.

Tačiau karo metais trūkstant prekių, be viešosios rinkos, kurioje daugiau ar mažiau laikytasi okupantų nustatytų kainų, egzistavo ir slapta juodoji rinka, kur sviesto kilogramas kainavo net 40 reichsmarkių, bulvių centneris – 50, kiaušinis – 0,80, litras pieno – 2, litras grietinės – 13, kelių savičių paršiukas – 100, litras naminės degtinės – 18⁵⁸, tubelė vazelino kremo – 5 reichsmarkės, oficialia kaina 2–3 reichsmarkių vertės medinių klumpių pora – 17 reichsmarkių⁵⁹, oficialia kaina apie 60 reichsmarkių vertės vyriškai eilutei medžiaga – 900, oficialia kaina apie 200 reichsmarkių vertės radijo aparatas – 500–700, naudotas elektrinis lygintuvas – 110, naudotas dviratis – net 1000 reichsmarkių⁶⁰ ir t. t. Dėl tokių juodosios rinkos kainų kiekvienas stengėsi joje šį tą parduoti, kad už gautus pinigus nusipirktų kitą trūkstamą daiktą, ar šiaip pasipelnyti, todėl spekuliacija greitai tapo masiniu reiškiniu. Siekdamą išlaikyti pastovias kainas ir atlyginimus, kad išvengtų ūkinės suirutės, okupacinė valdžia visomis įmanomomis priemonėmis kovojo su spekuliantais. Pavyzdžiui, 1942 m. birželio pabaigoje dviejuose Nemuno garlaiviuose, kurie iš Jurbarko plaukė į Kauną ir gabeno apie 1 tūkst. keleivių, atlikus kratą buvo suimta 70 žmonių, turėjusių tiek įvairių prekių: 4,5 tūkst. kiaušinių, 27 kg sviesto, 32 kg riebalų, 197 kg miltų, 73 kg duonos, 5 l grietinės, 30 kg baltojo sūrio, 2,5 l aliejaus, 7 kg lydytų taukų, 8 kg veršienos, 5 l pieno, 480 kg bulvių, 22 gyvus naminius paukščius ir 7 papjautas vištas. Be to, kontrolierių teigimu, spekuliantai, pajutę kratą, spėjo dalį vežtų gaminių sumesti į Nemuną⁶¹. Kaip turgavietėse bei

kitose panašiose vietose gaudyti spekuliantai, galime gerai suprasti iš dienraštyje „Į Laisvę“ pateikto aprašymo: „Kovodama prieš nelegalią ir spekuliantišką prekybą, Kauno policija dar kartą padarė ekspediciją į senamiesčio žuvų rinką. Tai buvo padaryta išimtinai lietuvių gyventojų interesams... Šioje akcijoje sėkmingai sukonfiskavtos prekės visos buvo atiduotos lietuvių įstaigoms, o maisto dalykai lietuvių ligoninėms. Ir šis naujas žygis į žuvų rinką įvyko taip greitai, kad nedaugeliui asmenų pasisekė iš aikštės išeiti... Patikrinimui buvo paimta 500–600 asmenų, o apie 100 asmenų tiksliau patikrinti. Be spekuliantų ir slaptų prekiautojų suimtųjų didesnę dalį sudaro įvairūs gaivalai, vengiantieji darbo, kurie jau ilgesnį laiką nieko neveikia. Šie dabar pateko į darbo įstaigą ir buvo neatidėliojant įrikiuoti į darbą.“⁶² Didelių spekuliacijos mastą ir kovą su ja akivaizdžiai liudija ir tokie pavyzdžiai: antai vien per 1942 m. liepą kainų priežiūros įstaiga prie Kauno miesto komisaro už kainų kėlimą, neleistiną prekybą maisto produktais ir kitomis draudžiamomis prekėmis nubaudė 238 spekuliantus piniginėmis baudomis, kurių bendra suma sudarė 22 tūkst. reichsmarkių, ir 106 spekuliantus – laisvės atėmimo bausmėmis. Be 3907 kg įvairių maisto produktų, buvo konfiskuota daug kitų prekių, kurios turėjo būti iškeistos į maisto produktus. Be to, buvo sulaikyti keturi naminės degtinės gamintojai, kurie pristatyti specialioms valdžios organams, kad būtų nubausti⁶³. Per tą pačių metų spalį Vilniaus miesto administracija, kovodama su nelegalia prekyba, konfiskavo 1139,6 kg nelegaliai pardavinėjamos mėsos. Spekuliantai buvo suimti ir perduoti tam tikroms įstaigoms, kad juos nubaustų⁶⁴. Matydami, kad įvairios prie-

⁵⁸ Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 282.

⁵⁹ Surastas atsargų sudarinėtojų lizdas (Lupikautojai ir spekuliantai baudžiami be gailėsčio) // Į Laisvę. 1942, birž. 30, Nr. 149 (310).

⁶⁰ Paskutinis įspėjimas! (Kainų kėlėjai profesionalai – už grotų!) // Į Laisvę. 1942, bal. 22, Nr. 93(254).

⁶¹ Nusikaltimas prieš gyventojų aprūpinimą (Ką davė krata dviejuose Nemuno garlaiviuose. – Dideli maisto kiekiai, norint juos atimti, buvo sąmoningai sunaikinti) // Į Laisvę. 1942, liepos 2, Nr. 151 (312).

⁶² Nauja policijos ekspedicija į žuvų rinką Kaune (Energingas vokiečių ir lietuvių policijos žygis prieš spekuliantus, dykdaunuosius ir nusikaltėlius) // Į Laisvę. 1942, liepos 13, Nr. 160 (321).

⁶³ Kainų priežiūros įstaigos prie miesto Komisaro veikla // Ūkininko patarėjnas. 1942, rugpj. 14, Nr. 32 (680).

⁶⁴ Vilniuje sukonfiskuota 1139,6 kg mėsos // Į Laisvę. 1942, lapkr. 11, Nr. 264 (425).

4 lentelė. Mažmeninės prekybos prekių kainos didžiausiuose Lietuvos miestuose* 1942 ir 1943 metais**

Prekių pavadinimas	Kainų vidurkis				Prekių pavadinimas	Kainų vidurkis			
	Kiekis	1942 m.	1943 m.			Kiekis	1942 m.	1943 m.	
		reichsmarkių	1942 m. = =100				reichsmarkių	1942 m. = =100	
I. Maisto produktai:					5. Įvairūs kiti maisto produktai:				
1. Javų gaminiai:					grūdų kava	1 kg	0,51	0,55	107,8
ruginiai miltai	1 kg	0,14	0,14	100,0	cukrus, smulkus	"	0,48	0,48	100,0
kvietiniai miltai, I rūšis	"	0,27	•	•	medus	"	1,80	1,37	76,1
kvietiniai miltai, II rūšis	"	0,26	0,26	100,0	druska	"	0,14	0,16	114,3
ruginė duona	"	0,14	0,15	107,1	alus	3/8 l	0,45	0,39	86,7
balta duona	"	0,36	0,28	77,8	II. Prekės, skirtos šildymui ir apšvietimui:				
miežinės kruopos	"	0,26	0,29	111,5	beržinės malkos	1 m ³	7,26	9,74	134,2
2. Pieno produktai, kiaušiniai:					alksninės malkos	"	6,37	8,58	134,7
pienas, nenugriebtas	1 l	0,13	0,13	100,0	pušinės malkos	"	6,33	8,16	128,9
varškė, liesa	1 kg	0,75	0,35	46,7	eglinės malkos	"	5,68	8,13	143,1
sūris, riebus	"	1,50	1,50	100,0	drebulinės malkos	"	5,29	•	•
pieninės sviestas	"	2,20	2,20	100,0	durpės	1 t	9,38	18,00	191,9
kiaušiniai	1 vnt.	0,08	0,09	112,5	žibalas	1 l	0,42	0,45	107,1
3. Mėsa:					III. Drabužiai ir avalynė:				
kiauliena, šviežia	1 kg	1,06	1,08	101,9	vyriški apatiniai marškiniai	1 vnt.	2,62	3,73	142,4
kiauliena, rūkyta	"	1,32	1,32	100,0	vyriškos apatinės kelnės	"	1,75	3,30	188,6
lašiniai, rūkyti	"	1,28	1,32	103,1	vyriškas kostiumas „Boston“	"	80,53	67,00	83,2
aviena	"	1,29	1,30	100,8	vyriškas (pa)vasarinis apsiaustas	"	59,27	38,17	64,4
jautiena su kaulais	"	0,97	0,97	100,0	vyriškas žieminis paltas	"	91,00	60,50	66,5
jautiena be kaulų	"	1,15	1,17	101,7	vyriškas užvarstomas aulinis batas, chromas	1 pora	11,67	14,80	126,8
veršiena	"	1,20	1,11	92,5	vyriškas užvarstomas aulinis batas, juhtas	"	11,19	13,65	122,0
vištos, papjautos	"	1,00	1,35	135,0	vyriški kaliošai	"	2,95	3,49	118,3
žąsys, papjautos	"	1,20	1,60	133,3	medvilninis audinys, nebalintas, 71 cm pločio	1 m	0,39	0,45	115,4
4. Daržovės, vaisiai:					medvilninis audinys, balintas, 80 cm pločio	"	1,09	•	•
bulvės	1 kg	0,06	0,09	150,0	kartūnas, 75 cm pločio	"	0,89	1,26	141,6
kopūstai, švieži	"	0,08	0,09	112,5	IV. Kitos prekės:				
kopūstai, rauginti	"	0,26	0,34	130,8	geležis	1 kg	0,19	0,21	110,5
burokėliai	"	0,17	0,18	105,9	dalgiai	1 vnt.	2,31	3,38	146,3
svogūnai	"	0,64	0,85	132,8	pasagos	"	0,47	0,45	95,7
buoliai	"	1,03	0,60	58,2	tabakas, III rūšis	50 g	0,47	•	•

* Turimi omenyje keturi didžiausi Lietuvos miestai: Kaunas, Vilnius, Šiauliai ir Panevėžys.

** Lentelė sudaryta remiantis *Statistische Berichte für das Ostland*. Riga, 1942, Nr. 3/4, p. 129–130; Nr. 5/6, p. 197–198; Nr. 7/8, p. 280–281; Nr. 9/10, p. 368–369; Nr. 11/12, p. 468–471; 1943, Nr. 1/4, p. 119–120; Nr. 5/8, p. 193–194; Nr. 9/10, p. 282–283; Nr. 11/12, p. 374–375; 1944, Nr. 1/4, p. 116–117.

monės negelbsti, vokiečiai net paskelbė, jog už stambaus masto spekuliaciją būsianti skiriamas ir mirties bausmė⁶⁵.

Pažymėtina, jog vokiečiai vis dėlto nevienodai baudė asmenis, kurie tik reikalo spiriami pardavė kokį nors savo daiktą, ir nuolat iš spekuliacijos pajamas gaunančius asmenis. Spaudoje net buvo paskelbtas toks paaiškinimas: „Su kainų kėlėjais profesionalais bus kovojama visu griežtumu. Neskaitant jų prekių konfiskavimo, jie bus dar baudžiami didelėmis piniginių baudomis ir laisvės atėmimo bausmėmis. Priešingai, bus švelniai elgiamasi su asmenimis, kurie kvotos metu galės įrodyti, kad aukštų kainų jie prašė iš vargo. Tų žmonių atžvilgiu bus parodyta tiek supratimo, kad konfiskuotieji daiktai bus parduodami normaliomis kainomis ir varge esančiam jų savininkui bus atiduoti visi gautieji pinigai, jei asmuo bus sučiuptas pirmą kartą.“⁶⁶

Vis labiau trūkstant įvairių reikmenų ir mažėjant markės perkamajai galiai, daugeliu atveju įvairių gaminių savininkai už pinigus jų iš viso nenorėjo parduoti. Todėl ėmė įsigalėti atlyginimas natūra ir mainų prekyba. Savaiame suprantama, okupantams tai nepatiko, nes piniginis atlyginimas beveik nustojo reikšmės, kadangi reikmenų galėjo įsigyti tik tas, kuris turėjo kuo mokėti natūra arba keisti, o tai griovė nacių įvestą ūkinę sistemą. Todėl ilgai negaišę okupantai uždraudė atlyginimą natūra. 1942 m. birželio 20 d. Lietuvos generalkomisarą A. von Rentelno potvarkiu buvo nustatyta: „§ 1. Draudžiama už įvairių laisvųjų profesijų asmenų, amatininkų ir kitus panašius patarnavimus, o taip pat įvairių prekių ir verslų prekyboje vietoje numatyto atlyginimo ar kainos grynais pinigais reikalauti ar siūlyti maisto produktus ir kitus gaminius, kurių gaminimas ir tiekimas vartotojams yra tvarkomas ati-

tinkamais Reicho Komisarų Rytų Kraštui potvarkiais ir Lietuvos Generalinio Komisarų vykdomaisiais nuostatais“⁶⁷. Nevykdantiems šio potvarkio grąšinta laisvės atėmimu iki šešių savaitių arba pinigine bausme iki 1000 reichsmarkų⁶⁸.

Plito ne tik spekuliacija ir mainų prekyba. Dėl prekių trūkumo viešojoje rinkoje atsirado anksčiau negirdėtų apraiškų, pavyzdžiui, eilės, kurias gyventojai dažnai vadindavo „uodegomis“. Kadangi prekių parduotuvėse retai kada būdavo tiek, jog užtektų bent turintiems korteles ar leidimus, tai iš tikrųjų jų gaudavo nusi-pirkti tik tie, kurie spėdavo į parduotuvę patekti pirmiau, negu baigdavosi tam tikros prekės. Taigi gyventojai dar kažin kada prieš parduotuvių atidarymą rinkdavosi prie jų, kad suspėtų atsistoti arčiau durų, ypač jei kurioje iš parduotuvių pasirodydavo retai atgabenamų prekių.

Keblumų rasdavosi ne tik dėl to, kad kone visiems reikmenims pirkti reikėjo kortelių ir leidimų. Dažnai parduotuvių savininkai ar vedėjai atsisakydavo parduoti net ir turintiems leidimus. Ne vienas jų pasinaudodamas padėtimi norėjo pasipelnyti arba pirmiausia bent aprūpinti savo gimines, draugus ir pažįstamus⁶⁹. Spauda apie tai rašė: „Paskutiniu laiku ne vienas turėjo karčiai patirti, kad kai kurie krautuvių savininkai atsisakė parduoti prekes, nors buvo pateiktas leidimas pirkti ir krautuvėje dar buvo pakankama prekių atsarga. Dažniausiai atsisakymas parduoti buvo aiškinamas tuo, kad prekės dar nebuvusios įkainotos arba kuriuo kitu išsikalbinėjimu. Primygtinai nurodoma, kad krautuvės savininkas neturi teisės atsargoje turimų prekių pirkėjui neparduoti... Kiekvienai prekei, savaiame suprantama, yra kaina. Jei kompetentingos įstaigos kai kurioms prekėms

⁶⁵ Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 287.

⁶⁶ Paskutinis įspėjimas! (Kainų kėlėjai profesionalai – už groty!) // Į Laisvę. 1942, bal. 22, Nr. 93(254).

⁶⁷ Potvarkis dėl uždraudimo atlyginimo natūra už prekes ir patarnavimus // Ūkininko patarėjas. 1942, birž. 26, Nr. 25 (673).

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 282–283.

kainų dar nenustatė, tai joms galioja bent senos rusų kainos, buvusios iki 1941 m. birželio 20 d.⁷⁰ 1942 m. Kaune vokiečiai uždarė keletą baldų parduotuvių, nes kainos, palyginti su 1941 m. birželio 20 d. kainomis, kurių tos parduotuvės turėjo laikytis, buvo pašokusios net iki 1000 proc. Už tokį pat nusikaltimą vokiečiai uždarė vieną radijo reikmenų parduotuvę ir 35 iš 41 tuomet Kaune buvusių privačių knygų bei popieriaus parduotuvių. 1943 m. vasarį Vilniaus miesto komisaras už pirmiau minėtus prasižengimus uždarė keliolika privačių parduotuvių. Tačiau prekybos ar kitokias reikmenų paskirstymo įmones ne visuomet buvo galima uždaryti, nes piliečiai būtų likę be jokios galimybės apsirūpinti maistu ar kitais reikmenimis. Tokiais atvejais įmonių savininkus ar vedėjus baudavo piniginėmis bandomis ar laisvės atėmimu. Griežtai reikalauta, kad parduotuvėse būtų sužymėtos visų jose parduodamų gaminių kainos. Atsirado net skundų knygos, į kurias pirkėjai galėjo įrašyti skundus, jei pardavėjai iš jų reikalavdavo didesnių negu nustatytos kainų⁷¹.

4. Lietuviškos administracijos pareigūnų veiksmai prekybos srityje

Kadangi naciai per visą okupacijos laikotarpį naikino arba siekė integruoti į vokiškas bendroves vietines anksčiau egzistavusias įstaigas, turėjusias rūpintis prekybos ir kt. ūkio šakų plėtojimu, todėl lietuviškos administracijos pareigūnai (bent jau dauguma jų) slaptai ėmė priešintis okupantų užmačioms. Pavyzdžiui, vietinių kooperatyvų sąjungų „Lietūkio“ ir „Pienocentro“ vadovybė, stengdamasi šias kooperatyvų sąjungas išlaikyti nepriklausomas nuo vokiečių okupantų, įvairiais būdais ignoravo ir apeidavo okupacinės valdžios nustatytus pre-

kybos suvaržymus, stengėsi per kooperatinį tinklą pateikti Lietuvos gyventojams reikalingiausių prekių. Pažymėtina, kad „Lietūkis“ vietos gyventojams išpardavė beveik visas karo pradžioje turėtas prekių atsargas, todėl sėkmingai išvengė šių prekių areštavimo bei konfiskavimo okupacijos pradžioje⁷².

Tačiau ne viską pavykdavo apginti. Antai vokiečiai okupacijos viduryje panaikino dar Laiškinosios vyriausybės egzistavimo laikotarpiu atsikūrusius Prekybos, pramonės ir amatų rūmus, o jų vietoje įsteigė Reicho pavyzdžiu Lietuvos ūkio rūmus su trimis pagrindiniais skyriais: prekybos, pramonės ir amatų. Buvusieji šių ūkio šakų igaliojiniai prie Prekybos, pramonės ir amatų rūmų buvo paskirti naujųjų rūmų minėtų skyrių viršininkais. Ūkio rūmai turėjo savo skyrius Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje. Nors Lietuvos ūkio rūmų pagrindinis prekybos skyrius oficialiai turėjo organizuoti bei tvarkyti prekybos įmones, tačiau praktiškai viską tvarkė generalkomisariato prekybos skyrius. Vis dėlto ir ši lietuvių vadovaujama įstaiga sugebėjo būti naudinga Lietuvai. Jos pastangomis buvo išrūpinti leidimai atidaryti parduotuves ir tiems prekybininkams, kurių nacionalizuotos parduotuvės privatizavimo metu neveikė. Taip pat ši įstaiga išrūpino leidimus atidaryti parduotuves daugeliui asmenų, anksčiau nedirbusių prekybos srityje, bet turinčių tam verslui reikiamą kvalifikaciją ir norinčių prekiauti tokiose vietose, kur parduotuvė buvo reikalingiausia⁷³.

Nors ir sunkiomis karo meto sąlygomis, lietuviškoji administracija daug dėmesio kreipė į prekybininkų rengimą esamomis aplinkybėmis ir ateičiai, juolab kad tokią būtinybę diktavo pats gyvenimas: eliminavus iš viešojo gyvenimo žydų tautybės asmenis, tarp kurių buvo nemaža patyrusių prekybininkų, staigiai ėmė trūkti profesionalių prekybininkų. Per Nepri-

⁷⁰ Krautuvų savininkai įpareigojami parduoti atsargoje turimas prekes // [Laisvė. 1942, bal. 22, Nr. 93 (254).

⁷¹ Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse..., p. 286.

⁷² Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 177.

⁷³ Stankus S. Lietuvos prekyba vokiečių okupacijos metu // Dirva. 1958, geg. 5, Nr. 36.

klausomos Lietuvos laikotarpį šalyje buvo įsteigtos keturios prekybos mokyklos – Kauno, Vilniaus ir Šiaulių aukštesniosios, kuriose mokslas buvo išeinamas per ketverius metus, ir Panevėžio žemesnioji, oficialiai vadinama trimete, kadangi čia buvo mokomasi trejus metus. 1943 m. vasario duomenimis, krašte jau veikė aštuonios prekybos mokyklos: be jau minėtų, 1942 m. buvo įsteigtos Plungės aukštesnioji ir Marijampolės trimetė prekybos mokyklos bei 1943 m. įkurtos trimetės mokyklos Švenčionėliuose ir Biržuose. Tiek trimetės, tiek aukštesniosios prekybos mokyklos rengė komercinės technikos ir vadovaujančius darbuotojus prekybos įmonėms – parduotuvioms, urmo sandėliams ir pan. Asmenys, baigę trimetę prekybos mokyklą, galėjo toliau tęsti mokslus aukštesniojoje prekybos mokykloje. Savo ruožtu baigusieji aukštesniąją prekybos mokyklą gaudavo brandos atestatą ir galėjo stoti į universitetą – Ekonomikos bei Prekybos fakultetus, o į kitus fakultetus – tik išlaikę papildomus egzaminus⁷⁴.

Karo metais, esant dideliame maisto ir ypač pramoninių prekių stygiui, padidėjo prekybininko socialinė reikšmė visuomenėje, ši specialybė pasidarė labai prestižinė, todėl norinčiųjų mokytis šio amato netrūko. Pavyzdžiui, į Kauno aukštesniąją prekybos mokyklą 1938/1939 mokslo metais buvo įstoję mokytis 203 mokiniai, 1940/1941 mokslo metais – 476, 1941/1942 mokslo metais – apie 520, o 1942/1943 mokslo metais čia mokėsi jau 657 mokiniai⁷⁵. Įdomu pažymėti, kad mokinių daugėjo ne tik Kaune, bet ir provincijoje. Antai 1942/1943 mokslo metais į Šiaulių prekybos instituto pirmą kursą buvo priimta 81 studentas, o su laisvaisiais klausytojais ir likusiais pirmame kurse iš viso buvo 120 studentų, antrame kurse – 99, trečiame – 36. Iš viso Šiaulių prekybos institute 1942/1943 mokslo metais mokėsi 255 stu-

dentai⁷⁶. Būdinga tai, kad kiekvienais mokslo metais į prekybos mokyklą daugiausia stodavo mergaitės. Pavyzdžiui, jų kasmet Kauno aukštesniojoje prekybos mokykloje mokėsi beveik tris kartus daugiau negu vyrų, nors šiems buvo daug geresnės perspektyvos, ypač baigusiems aukštesniąją prekybos mokyklą. Apie 50 proc. visų šios mokyklos moksleivių buvo ūkininkų vaikai, o kiti – darbininkų, valdininkų, tarnautojų ir t. t. Prekybos mokyklose prekybininkų vaikų mokėsi mažiausiai. 1942 metais jų Kauno aukštesniojoje prekybos mokykloje buvo tik du, o 1943 m. – trys.

Didėjant mokinių skaičiui, atitinkamai daugėjo ir pedagogų skaičius. 1938 m. Kauno aukštesniojoje prekybos mokykloje dirbo 14 mokytojų, o 1943 m. pradžioje – 30. Tarp pedagogų diplomuotų prekybininkų ir diplomuotų ekonomistų mokyklos veikimo pradžioje beveik nebuvo, o 1943 m. vasario duomenimis, čia mokytojavo beveik vien diplomuoti ekonomistai ir prekybininkai⁷⁷.

Prekybos mokyklos buvo orientuotos į kvalifikuotų specialistų rengimą ilgalaikiai perspektyvai, o įvairių organizuojamų kursų tikslas buvo suteikti naujiems prekybininkams papildomų žinių, būtinų kasdieniam prekybininko darbe, ir padėti jiems įveikti įvairius iškylančius šios srities sunkumus. Jau 1941 m. liepos viduryje Prekybos, pramonės ir amatų rūmai surengė dviejų savičių pardavėjų kursus. Liepos pabaigoje juos baigė 149 asmenys⁷⁸. 1942 m. vasario–kovo mėnesiais vieno mėnesio trukmės pardavėjų kursus buvo suorganizavęs ir Profesinių sąjungų centro biuras. Kursai apėmė pardavimo techniką, prekybinę atskaitymą, prekybinį skaičiavimą, prekių pažinimą, įmonių organizavimą ir teisinės žinias prekybininkams. Kursus baigė 77 asmenys, iš kurių dau-

⁷⁴ Maskoliūnas L. Šiaulių Prekybos Institutas pradėjo naujus mokslo metus // Į Laisvę. 1942, spalio 5, Nr. 232 (393).

⁷⁵ V. A. Kauno Aukštesniajai Prekybos Mokyklai penkeri metai (Iš pasikalbėjimo su Kauno Aukštesniosios Prekybos Mokyklos Direktorium A. Barakausku) // Ateitis. 1943, vas. 18, Nr. 40.

⁷⁶ 149 nauji prekybininkai // Į Laisvę. 1941, liepos 28, Nr. 30.

⁷⁴ V. A. Kauno Aukštesniajai Prekybos Mokyklai penkeri metai (Iš pasikalbėjimo su Kauno Aukštesniosios Prekybos Mokyklos Direktorium A. Barakausku) // Ateitis. 1943, vas. 18, Nr. 40.

⁷⁵ Ten pat.

giau kaip pusė kursų lankymo metu dirbo prekyboje⁷⁹. Panašūs kursai buvo organizuojami per visą okupacijos laikotarpį. Savotiška prekybininkų bendros kultūros kėlimo priemonė buvo įvairių krautuvų tarpusavio varžybos. Antai „Pienocentro“ vadovybė, siekdama pie-
no ir jo produktų parduotuvių didesnės šva-
ros, tvarkos, 1944 m. birželio 10–25 dienomis buvo paskelbusi „Pienocentro“ Kauno skyriaus parduotuvių varžybas. Tuo metu „Pienocentras“ Kaune turėjo 16 parduotuvių. Var-
žybų metu buvo vertinami šie darbai: patalpų ir inventoriaus laikymas bei priežiūra, darbuotojų tvarkingumas, prekių priežiūra ir laikymas, atsiskaitymo tvarkingumas ir klientų aptarnavimas. Pirmąsias tris vietas užėmusios parduotuvės buvo apdovanotos premijomis. Asmeninės premijos taip pat buvo paskirtos 15 kitų „Pienocentro“ parduotuvių vedėjų bei parda-
vėjų už rūpestingai atliekamą darbą⁸⁰.

Taigi ir sunkiomis karo meto sąlygomis lietuviškoji prekybos administracija sugebėjo veikti naudinga Lietuvai linkme.

⁷⁹ Prof. S-gų Centro Biuras paruošė naujus pardavėjus // Į Laisvę. 1942, kovo 20, Nr. 67 (228).

⁸⁰ Baigtos „Pienocentro“ Kauno krautuvų pažangumui pakelti varžybos // Ateitis. 1944, birž. 27, Nr. 147 (450).

Išvados

1. Prekybos organizaciją nacių okupacijos laikotarpiu lėmė ne vidinė šalies ūkio raida, bet išorinis veiksnys – Vokietijos, kaip valstybės agresorės, siekis pamažu integruoti vietos ūkį į savąjį.

2. Vokiškų bendrovių įkūrimas krašte bei perdavimas jų žinion daugelio didmeninės bei stambesnių mažmeninės prekybos įmonių, taip pat vokiškų įstaigų priešpriešinimas lietuviškoms ir net jų iškelimas akivaizdžiai rodė rasi-
nį, diskriminacinį ir grobuonišką nacių ūkinės politikos Lietuvoje pobūdį.

3. Dėl prekių, transporto stygiaus, nerealios kainų ir atlyginimų politikos, grobikiškų okupantų veiksmų tiek didmeninė, tiek mažmeninė prekyba Lietuvoje okupaciniu laikotarpiu merdėjo. Ypač išplito nelegali ir mainų prekyba.

4. Vis dėlto vokiečiai greta okupacinės civilinės valdžios paliko veikti ir lietuvišką administraciją, nors ir apribojo jos kompetenciją. Vietos administracijos pareigūnai pagal galimybes stengėsi švelninti nacių vykdomą Lietuvos prekybos pajungimo Reicho interesams politiką. Tik jų iniciatyva Lietuvoje buvo kuriamos naujos prekybos įmonės, steigiamos naujos prekybos mokyklos, organizuojami įvairūs prekybininkų rengimo bei tobulinimo si kursai.

TRADE IN LITHUANIA UNDER RULE OF THE NAZIS

Justinas Braslauskas

Summary

Trade organisation in Lithuania during occupation by the Nazis was stimulated not by the country's local economy development but by an exterior factor – the intention of Germany, the aggressor state, to gradually integrate the local economy into its own economy. It was obviously demonstrated by establishment of German companies in the region as well as by giving most of the wholesale and larger-scale retail businesses at those companies disposal. In spite of the fact that it was permitted to re-privatise the smaller retail businesses which had been nationalised by the Soviet power, both retail and wholesale trade in Lithuania during the

Nazis occupation was moribund due to the scarcity of goods and transport and unworkable wage and price policy. In comparison with 1941, the number of retailers decreased by one fourth. In the region, the illegal and barter trade became especially widespread.

The policy of subjugation of Lithuania's trade to the needs of the Reich was softened by the Lithuanian administration that was left to function alongside with the German occupying civil authorities. Only on the initiative of officers of this administration there were new trade schools founded, various training and refresher courses for traders organised.

Įteikta 2000 m. rugsėjo 4 d.